

Наталія ЯНЧУК

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ МОВИ В МОВОЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

У статті зроблено спробу проаналізувати у світлі ідей сьогодення погляди І.Франка на проблему вивчення мови, її функціональних властивостей, на мовну підготовку особистості взагалі і роль у цьому процесі вчителя зокрема.

Іван Якович Франко – видатний письменник, вчений, громадський діяч, творча спадщина якого охоплює не лише літературознавчу, суспільно-політичну, а й мовознавчу сфери. Мовознавчі погляди І.Франка охоплюють різні проблеми, зокрема – місце і ролі мови у суспільстві, проблеми її розвитку, функціонування тощо.

Окреме місце у творчому доробку дослідника займає проблема вивчення мови як засобу вираження думки, як основної складової сучасного комунікативного процесу, що не втрачає актуальності в усі часи.

Досліджувана нами проблема є продовженням роботи щодо дослідження функціонально-комунікативного підходу до вивчення мови взагалі і лексикології зокрема у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників. Тому метою нашої публікації є визначення місця і ролі функціонального вивчення мови у мовознавчому доробку І.Франка, його поглядів на проблеми лінгвістичної підготовки у школі і на роль учителя-словесника у цьому процесі.

Процес становлення і розбудови української держави в цілому і відродження української нації зокрема вимагає формування активної творчої особистості, здатної до плідної праці в усіх сферах суспільного життя. Сучасність вимагає постійного розширення сфери функціонування української мови; узаконення та розширення її державного статусу спонукає носіїв до свідомого засвоєння мовних норм, активного використання їх у мовленнєвій діяльності. Вивчення рідної мови повинно сприяти формуванню світогляду, національного характеру, розкривати творчі здібності людини. Через мову людина пізнає світ, мова служить засобом передачі думок. Уміння та навички вільного володіння мовою сприяють формуванню активної і духовно багатой особистості.

Одним із найголовніших завдань сучасної школи є допомогти школярам оволодіти зв'язним мовленням, що неможливо без оволодіння ними навичками змістовно, граматично і стилістично правильно висловлювати власну думку в усній та писемній формах. Проблема мовної підготовки особистості постійно знаходиться в центрі уваги сучасних лінгводидактів (М.Вашуленко, Л.Паламар, Л.Скуратівський, Ю.Караулов, Т.Донченко, Г.Шелехова та ін.), які на перший план висувають формування комунікативних умінь і навичок, а, отже, й поєднання системного вивчення мови з функціонально-комунікативним.

Функціонально-комунікативний метод навчання є тим основним методом, що допомагає засвоїти мову як засіб спілкування на основі практичного застосування мовного матеріалу, розширення і поглиблення пізнавальних

здібностей студентів", "бо він передбачає доцільне використання мови, що вивчається, вибір прийомів, способів подання матеріалу і зміст".¹

Проблему функціонально-комунікативного підходу до вивчення мовних явищ досліджували лінгвісти О.О. Потебня, В.В. Виноградов, О.К. Безпояско, В.І. Кодухов, І.В. Вихованець, Л.В. Русанівський, О.Б. Бондарко, Л.Г. Колшанський та інші.

Ця проблема піднімалася і в мовознавчому доробку І.Я. Франка (його лінгводидактичні погляди окремо не вивчалися), який на перший план висував місце і роль слова у вираженні думки, його цікавило і походження слів, і їх правопис, і –найголовніше – їх функціонування. Саме функціональне вивчення мови цікавить І.Франка у контексті розвитку людини, її духовного становлення, його цікавлять завдання й функції, „які сповнює мова в людському житті”, адже „при помочі мови чоловік заспокоює потреби свого чуття й свого розуму, своєї пам’яті й своєї фантазії”² (т. 40, с.7). У функціональному вивченні мови він вбачає не лише її комунікативне призначення, його цікавлять процеси виникнення слів, їх функцій у контексті психофізіологічного розвитку людини тощо. Підтримуючи прихильників психологічного напрямку в мовознавстві, зокрема Вільгельма фон Гумбольдта, Олександра Потебні та ін., І.Франко розглядав мову „не стільки засобом передачі готової думки, як способом її творення, імпульсом, що пробуджує у співбесідників аналогічне висловлення їх власної думки. Слово – це засіб перетворення вражень у предмет нашого пізнання”³. Саме такі підходи до розуміння мови й зумовили те, що у своїх дослідженнях він багато уваги приділяє функціональному аспекту вивчення лексики, враховуючи при цьому надбання психолінгвістики. І.Франко показує взаємозв’язки між процесами творення певних семантичних груп лексики і виконуваних людиною функцій, зокрема в контексті передачі певних відчуттів. „Не всі замисли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психологія розрізняє вищі і нижчі замисли, тобто такі, що мають свої спеціальні і високорозвинені органи (слух, зір, смак, запах), і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній). З психологічного погляду, крім зору і слуху, найважливіший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнати такі важні прикмети зверхнього світу, як об’єм, консистенцію (твердість, гладкість і ін.) і віддалення тіл, тим часом, коли зір дає нам поняття простору, світла, барв, а слух – поняття тонів і часу (наступства явищ одних за одними). Смак і запах, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають меншу вагу. Відповідно до цього і наша мова найбагатша на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку”⁴. У цьому контексті І.Франко досліджує, що „ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на

¹ Паламар Л.М. Функціонально-комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореферат дис д-ра пед. наук – К., 1997. – С. 12.

² Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 40. – С. 7.

³ Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. – Львів: Світ, 1992. – С. 55.

⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 78.

означення різних смаків, а ще бідніша на означення запахів”⁵. Такі висновки зроблені І.Франком на основі глибокого аналізу відповідних лексико-семантичних груп лексики не лише української мови, а й інших народів, зокрема – східних: „Орієнтальні народи, старі єгиптяни, євреї, вавилоняни здавна були далеко більше вразливі на запахи, і вони здавна грають більшу роль в їх поезії, ніж у європейців”⁶ (т. 31, с. 79).

Показуючи зв’язки між лексикою і певними почуттями та емоціями, І.Франко робить висновки про те, що почута думка, виражена за допомогою певних слів, покликана пробудити в нас певні почуття і емоції, змалювати ті чи інші образи, адже за допомогою слів література, зокрема поезія, звертається „рівночасно до зору і до слуху”, „і до всіх інших замислів”⁷ (Панько Т.І., с. 151).

Але потрібно зазначити, що поняттєво-семантичні групи лексики І.Франко розглядає на системному рівні, підкреслюючи поряд із функціональним і необхідність системного вивчення лексики.

Враховуючи обмеженість кола проблем методики викладання мови у вищій школі, у сучасній лінгводидактиці варто відмітити тенденцію переорієнтації традиційної методики вивчення мови, яка спирається на системно-описовий підхід і сьогодні вже не відповідає вимогам до мовно-методичної підготовки вчителя-словесника, на нову, яка спирається на функціонально-комунікативний підхід до вивчення мовних явищ. Але ми не можемо розмежовувати ці дві тенденції у вивченні мови: сукупність теоретичних знань, а також умінь та навичок з мови повинні знайти втілення у практичному використанні у процесі мовленнєвої діяльності. Тому доведено, що поєднання традиційного, системного, вивчення мови із функціонально-комунікативним дає ефективний результат у практиці засвоєння мови для забезпечення потреб спілкування.

Свідоме користування мовою, на що повинен орієнтуватися шкільний курс української мови, не можливе без знань теоретичних основ лінгвістичних одиниць різних структурних рівнів та особливостей їх реалізації в процесі спілкування. Тому функціонально-комунікативний підхід спирається на системне вивчення мовних явищ, розвитку і функціонування окремих мовних одиниць. Отже, розглядаючи проблему функціонально-комунікативного підходу до вивчення української мови, ми повинні враховувати і особливості системного опису одиниць, бо, як свідчить попередній досвід, кожна нова система доповнює попередню існуючу, зокрема функціонально-комунікативний підхід служить для доповнення системно-описового.

Дослідження в галузі вивчення мови не можна обмежити лише з’ясуванням особливостей функціонування відповідних лексико-семантичних груп лексики.

І.Франко звертає особливу увагу на необхідність навчання мови різних верств населення, особливу увагу звертаючи на початкове навчання, яке повинне спиратися на вироблення вміння „правильно говорити і писати,”

⁵ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 78.

⁶ Там само. – С. 79.

⁷ Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції І.Франка. – Львів: Світ, 1992. – С. 151.

підкреслюючи при цьому особливу роль учителя, який повинен вміти „виткнути в розговорі блуди, які поповняє ученик против складні та відміни”⁸, акцентуючи увагу на ролі граматики у цьому процесі. Але у цьому контексті зростають вимоги і до фахової підготовки вчителя, який повинен не лише сам бездоганно володіти лінгвістичним матеріалом, мати міцні знання, чітко сформовані вміння й навички, а й бути готовим передати все це своїм учням. Тому завдання вищої школи й сьогодні полягає в підготовці вчителя до викладання мови, але не лише на рівні засвоєння певних теоретичних відомостей – процес викладання української мови в середній школі повинен бути спрямований не тільки на запам’ятовування учнями системи мовних засобів, на що орієнтує нас традиційна методика, а й на розуміння закономірностей їх функціонування та на формування вмінь застосовувати їх у процесі спілкування, тобто на здобуття комунікативних умінь та навичок.

Основний напрямок у навчанні мови сьогодні визначається саме специфікою комунікативної функції мови і сприяє ознайомленню учнів з різними типами і формами мовленнєвої комунікації. Цій меті необхідно підпорядкувати весь процес навчання мови, а тому вивчення всіх рівнів мови повинно мати функціонально-комунікативну спрямованість. Вивчення української мови повинне сприяти оволодінню мовою як засобом спілкування, що можливе лише в єдності мовної освіти і мовленнєвого розвитку школярів.

Разом із тим І.Франко акцентує увагу і на тому, що мова реалізується в „бесіді”, в „розмові”, „способі ведення розмови”, в „манері говорити”, розуміючи мову не лише як структуру, а й як процес, що пов’язаний із забезпеченням потреб спілкування, тобто йдеться про такі сучасні поняття, як мовлення або мовленнєва діяльність⁹, що є основою сучасної мовно-мовленнєвої підготовки школярів, кінцевою метою якої є бездоганне, вільне, доречне, точне володіння усіма без винятку мовними засобами для забезпечення потреб спілкування. Наука пройшла довгий шлях до мовної особистості як об’єкту дослідження, який починається саме від психології мови і мовлення і веде до спілкування як специфічної форми взаємодії людей між собою, що виступає однією з основних потреб людини, а також умовою нормального розвитку людини як члена суспільства, як особистості¹⁰. Адже саме різноманітність та багатство спілкування з оточуючими сприяє розвитку особистості: люди, що виросли у спілкуванні з різноманітним колом осіб, виступають більш розвиненими порівняно з людьми, що проводять життя далеко від суспільств. Спілкування сприяє пізнанню людиною дійсності та формуванню відповідної реакції на цю дійсність. Спілкуючись, люди прагнуть до певної мети, найчастіше – це передача певної інформації та відповідна реакція співрозмовника на цю інформацію.

⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 193.

⁹ Див.: Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції І.Франка. – Львів: Світ, 1992. – С. 57.

¹⁰ Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1984. – С. 244 – 245.

Нас цікавить так звана мовленнєва комунікація, що безпосередньо пов'язана з мовленнєвою діяльністю. В.М. Бехтерев вважає, що найбільш важливим і вдалим способом спілкування або обміну думками в людському суспільстві виступає мовлення¹¹. Тому психологія мовленнєвого спілкування займає особливе місце, адже тут основним засобом спілкування виступає мова. О.О.Потебня розробив загальні проблеми теорії мови у контексті спілкування, його цікавить проблема забезпечення спілкування людей як одна з основних функцій мови. Але він розглядає цю проблему швидше не з лінгвістичної, а з психологічної точки зору, зводячи все до питання про психічні явища, що передують мові, про виникнення і розвиток у них мови, а також її вплив на психічну діяльність людини. Як уже зазначалося нами у пропонованому дослідженні, І.Франко, будучи прихильником ідей О. Потебні, спирався на дані психолінгвістики у визначенні особливостей функціонування певних мовних одиниць у контексті виконуваних людиною функцій, а також передачі певних почуттів і емоцій.

У процесі виховання майбутніх українських громадян І.Франко підкреслював особливу роль школи і вчителя, адже саме вчителя він звинувачує у тому, що коли „мало спосібними бувають учителі, котрим поручено викладати в вищій гімназії руський язык і літератури...” то „молодіж руська не то, що не робить ніяких поступів в тій науці, котра повинна бути для неї найближчою, але противно, не раз навіть набирає від неї відразі...”¹². Разом з тим Франко – громадський і суспільний діяч – чітко усвідомлює й те, що для вчителя необхідно створити належні умови, що дасть певні результати: „Доброго учителя треба також поставити в такі умови, щоби він міг щось добре зробити”¹³. Завдання лінгвіста з позицій функціонального вивчення мови, на думку І.Франка, є „слідити будову і розвій языка в усіх його проявах, отже, і книжкового, і розговорного...”, не легковажити жодного діалекту і навіть штучних, навмисно створених жаргонів, т.зв. аргю”¹⁴ (т.29, с.344). Не можна применшувати ролі вчителя у процесі розвитку мовної особистості, адже саме учитель повинен сам працювати творчо і бути взірцем для учнів. Тому основним завданням фахової підготовки студентів та перепідготовки вчителів є формування вчителя, здатного творчо працювати і навчати цьому своїх учнів, чому і сприяє реалізація функціонально-комунікативного підходу в процесі вивчення мови.

Усе це є актуальним і сьогодні, адже саме від вчителя-філолога залежить, як учні ставитимуться до рідної мови, як вони її знатимуть і, звичайно ж, – чи стане вона засобом їх спілкування в усій своїй красі, що можливе лише за умови розуміння функціональних властивостей мови, знання її виражальних засобів.

Як бачимо, думки І.Франка на проблему вивчення мови, її виражальних властивостей, на мовну підготовку особистості взагалі і роль учителя у цьому

¹¹ Бехтерев В.М. Коллективная рефлексология. – Петербург, 1921. – С. 105.

¹² Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 322.

¹³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Ч. 2. – С. 113.

¹⁴ Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 344.

процесі зокрема є актуальними і в умовах сьогодення, хоча й набувають нових ознак.

В статье сделано попытку проанализировать в контексте идей современности взгляды И. Франко на проблему изучения языка, его функциональных возможностей, на языковую подготовку личности в целом и роль в этом процессе учителя в частности.

In the article the attempt to analyze the I. Franko's views on the problem of language study, its functional qualities, on personality language preparation in general and teacher's role in the process is made in the light of present day ideas.